

Закревська Аліна Миколаївна,
вихователь логопедичної групи №2
(ДНЗ №39, м.Житомира);

Бутузова Лариса Петрівна
кандидат психологічних наук, доцент кафедри
загальної, вікової та педагогічної психології
(Житомирський державний університет
імені Івана Франка)

Психологічні особливості розвитку мовлення у дошкільників –логопатів

Нова модель освіти в Україні покликана переорієнтувати навчально-виховний процес на становлення духовно-здорової творчої особистості, здатної продуктивно мислити, вирішувати проблеми сьогодення й майбутнього. Згідно з Національною доктриною розвитку освіти у ХХІ ст., вдосконалення системи освіти й виховання у відповідності до принципів гуманізації та індивідуалізації передбачає максимальне врахування особистісних та психофізичних особливостей дітей й створення таких умов освіти, які б сприяли своєчасному й повноцінному розвитку всіх сторін особистості дитини та її успішному навчанню.

52

Оптимально поєднує у собі умови для реалізації подібних завдань, на нашу думку, компетентнісний підхід до розвитку дитини, який розглядається нами як спрямованість навчально-виховного процесу в освітньому навчальному закладі на досягнення кінцевих результатів, якими є сформованість відповідних компетенцій і компетентностей .

Мовленнєва компетенція означає спроможність особистості адекватно й доречно використовувати мову в конкретних ситуаціях буття (висловлювати власні думки, бажання, , прохання тощо), застосовуючи при цьому як вербальні, так і невербальні (міміка, жести, рухи та інтонація) засоби виразності. У цьому контексті актуальною теоретичною та практичною проблемою є реалізація прав дітей з порушеннями у

мовленнєвому та психічному розвитку, у тому числі й дітей з важкими порушеннями мовлення.

Однією з найскладніших та найважливіших функцій психіки людини є мовлення. У психології мовленням називають процеси спілкування за допомогою говоріння, слухання, читання, письма[4]. Без мовлення життя особистості в суспільстві стає обмеженим, неповноцінним. Тому проблема своєчасного виявлення, попередження та подолання порушень мовлення, особливо у дітей, є надзвичайно важливою для цілої низки наук – медицини, психології, педагогіки тощо.

Мета статті – з'ясувати психологічну специфіку розвитку мовлення та сформованості мовленнєвих навичок у дошкільників-логопатів. На реалізацію поставленої мети було скеровано ряд завдань:

- на основі теоретичного аналізу окреслити основні прояви та причини мовленнєвих порушень у дошкільному віці;
- дослідити рівень розвитку мовленнєвих вмінь та навичок дошкільників з порушенням мовлення;
- виявити психологічні труднощі у розвитку мовлення дітей-логопатів та розробити рекомендації педагогічним працівникам щодо їх уникнення та подолання в навчально-виховному та корекційному процесі ДНЗ.

У теоретичній основі принципів діагностики та організації корекційних методик мовленнєвих порушень лежить вчення про закономірності компенсаторних і резервних можливостей дитини, а також про рушійні сили її мовленнєвого і психомоторного розвитку (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, С.Л.Рубінштейн, А.В.Запорожець та ін.)[2;3].

Дошкільне дитинство – один з найважливіших етапів життя дитини, який значною мірою визначає весь її подальший розвиток. Саме в цей період відбуваються значні зміни у мовленнєвій сфері дітей. Дитина починає висловлювати найпростіші судження про предмети і явища навколишньої дійсності, робити певні висновки, встановлювати залежність між ними. Однак, у процесі загального й мовленнєвого розвитку в дітей можуть бути

різкі індивідуальні розходження: одні в 3 роки досить добре володіють мовою, мовлення ж інших ще далеке від досконалості.

До умов формування нормальної мови, відносяться: здорова центральна нервова система, наявність нормального слуху й зору, та достатній рівень

53

активного мовного спілкування дорослих з дитиною. У тих випадках, коли в дитини збережений слух та не порушений інтелект, але мають місце значні мовленнєві порушення, які не можуть не позначитися на формуванні всієї її психіки, говорять про дітей з мовленнєвими порушеннями (логопатами) [5]. При логопатії спостерігається мовленнєва недостатність, наявність дефектів мовлення за відсутності патології розвитку слуху. Діапазон мовленнєвих проблем при логопатії дуже широкий. Може бути легке непромовляння звуків чи певного блоку звуків (шиплячих «Ш», «Ж», «Ч», чи сонорних – «Р», «Л».) Також може спостерігатись порушення граматичної правильності мовлення.

Діти-логопати мають функціональні або органічні порушення в стані центральної нервової системи. Їм властива нестійка увага, підвищена збуджуваність, рухове розгальмування, недостатній розвиток словесно-логічного мислення, недостатня здатність до запам'ятовування (особливо словесного матеріалу), недостатній розвиток контролю за мовленням, недостатня сформованість довільності у спілкуванні та діяльності [7].

У дослідженнях М. Хватцева [7] серед основних причин виникнення мовленнєвих порушень було виділено фізіологічні, психологічні та соціальні.

Фізіологічні причини по'язані з недостатньо розвиненими центральною нервовою системою та нервово-м'язовим апаратом мовлення (дитячий мозок ще недостатньо чітко диференціює точні мовленнєві рухи; слабо розвинені органи, що сприймають і відтворюють звуки). Психологічні причини проявляються у недорозвитку слухового сприймання (нерозрізнення подібних звуків), нестійкій увазі, слабкій слуховій пам'яті,

(один і той же звук сприймається і відтворюється щоразу по-іншому). Соціальні ж причини лежать у площині дефектного мовлення людей, які оточують дитину.

Аналіз спеціальної літератури [4-7] засвідчив, що до основних ознак мовленнєвого порушення можна віднести такі: повна відсутність мовлення чи наявність звуконаслідувань зі значним використанням міміки та жестів; формальне, поверхнєве чи вибіркєве спілкування; недостатнє розуміння зверненого до дитини мовлення; низька мотивація до комунікації; слабкий розвиток наслідувальної діяльності; нестійкість уваги та всіх видів пам'яті; невміння гратися разом чи хоча б поруч з іншими.

У важких випадках мовленнєвих порушень, дитина не тільки не може ясно і чітко говорити сама – вона погано сприймає і засвоює чужу мову, має труднощі у побудові фраз і пропозицій, має обмежений словниковий запас. Якщо своєчасно не вжити належних заходів, у дитини виникають серйозні проблеми у спілкуванні з однолітками і дорослими, і, як наслідок, – розвиток різноманітних психологічних комплексів, що перешкоджають навчанню, розкриттю розумового і творчого потенціалу [3].

Порушення мовлення у дітей також класифікують залежно від того, чи може дошкільник з порушеною мовленнєвою діяльністю відвідувати звичайний дошкільний навчальний заклад, чи йому потрібно навчання в спеціалізованому закладі. До важких форм патологій мовлення відносять деякі види заїкання, дизартрію, алалію тощо. Порушення мовленнєвого розвитку

негативно впливають на формування особистості дошкільника, що позначається на процесах його соціальної адаптації. Тому при організації корекційно-виховної роботи з дітьми з вадами мовлення слід враховувати не лише особливості проявів мовленнєвого порушення, а й психологічні відхилення в розвитку дитини, зумовлені цією вадою мовлення [1; 2].

Залежно від рівня комунікативних порушень і ставлення дитини до власного мовленнєвого дефекту дошкільники з порушенням мовлення поділяються на три групи:

1) діти, яких не турбує власний мовленнєвий дефект, тому не виникає труднощів з мовленнєвим контактом. Діти активно взаємодіють з дорослими і ровесниками, застосовуючи невербальні засоби спілкування;

2) діти з труднощами встановлення контакту з оточенням, які не прагнуть до спілкування, уникають ситуацій необхідності застосування мовлення. У процесі гри вони вдаються до невербальних засобів спілкування, гостро переживають свій мовленнєвий дефект;

3) діти з мовленнєвим негативізмом – відмовляються спілкуватися, замкнені, можуть бути агресивними, мають занижену самооцінку.

Для дослідження характеру процесу розвитку мовлення та сформованості мовленнєвих навичок дошкільнят-логопатів нами було проведено спеціальне дослідження у ДНЗ№39 м.Житомира. Вибірку склали 15 дошкільників –логопатів віком 4-5 років. Переважна більшість з них (7 дітей – 47%) мали мовленнєве порушення дислалію, чотири дитини (27%) – дизартрію, троє (20%) – алалію та одна – заїкання. У діагностичний комплекс увійшли методики «Словникова мобільність» В.В.Клименка, діагностики розуміння значення слів, дослідження вміння виокремлювати причинно-наслідкові зв'язки у реченні [1].

На діагностику загального рівня розвитку мовлення дошкільнят було спрямоване дослідження за методикою В.В. Клименка «Словникова мобільність». Результати дослідження засвідчили переважання у всіх дошкільників середнього рівня мовленнєвого розвитку. Із завданням на правильне складання фраз впоралися в достатньому обсязі половина дошкільнят (46%). Одним з найбільш складних завдань для досліджуваних була пропозиція підібрати рими до слів . Тільки 33% досліджуваних успішно виконували цей блок в методиці. Щодо завдання на словотвір, то чимало

дітей показали низький і середній результати. Низьким обсягом словникового запасу володіють 80% досліджуваних.

Розуміння значення слів дітьми (методика вивчення розуміння значення слів) істотно різниться в залежності від запропонованого стимульного матеріалу: предмети чи картинки. У досліджуваній нами групі дошкільників спостерігалася тенденція до кращого впізнавання предметів, зображених на картинках. Всі діти, які брали участь у дослідженні, назвали більшу кількість слів по картинках, ніж після пред'явлення предмета. Аналіз рівня розуміння слів у досліджуваних дошкільників також засвідчив певну неоднозначність. Так, перший (найвищий) рівень був виявлений лише у однієї дитини (7%). Другий і

55

третій рівні було діагностовано у більшій половини респондентів групи. Четвертий (початковий) рівень розуміння слів діагностовано у 33% дошкільнят. Таким чином, переважна більшість дошкільнят, які взяли участь у дослідженні, визначають зміст запропонованих слів зовнішніми несуттєвими ознаками, або при визначенні значення орієнтуються на знання істотних і несуттєвих ознак предмета .

У результаті дослідження, проведеного за методикою вивчення вміння виокремлювати причинно-наслідкові зв'язки у реченні, вдалося визначити, що більшість дошкільнят правильно встановлюють причинно-наслідкові зв'язки у прямих пропозиціях. 33% дітей показали результат першого (низького) рівня: вони не можуть дати відповіді на деякі питання або дають відповіді з невірною причинністю. Третій (високий) рівень за показником вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки мають 2 дітей, що становить 13 % групи. Переважна ж більшість дошкільнят відповідають на всі питання, рідко дають неправильну відповідь, але не можуть закінчити речення у завданнях на заміну причинно-наслідкового зв'язку.

Численні дослідження свідчать про те, що навіть незначне відхилення у мовленнєвому розвитку дошкільника спричиняє труднощі в засвоєнні

навчальних програм із предметів мовного циклу (Е.В.Дранкіна, М.Л.Шевченко, А.С.Яструбова). Істотні відхилення призводять до стійких дисграфій та дислексій (Р.Є.Левіна, Л.Ф.Спірова, С.Б.Яковлев). Завдяки їхнім дослідженням сформувалися конструктивні підходи до корекційно-виховного процесу з розвитку мовлення: виявлення ранніх ознак недорозвиненого мовлення та його впливу на загальний психічний розвиток дитини; урахування первинних і вторинних ознак при різноманітних видах мовленнєвого недорозвинення; запобігання потенційно можливим відхиленням на основі аналізу структури мовленнєвого недорозвинення, співвідношення дефектних та збережених ланок мовленнєвої діяльності; урахування соціально зумовлених наслідків дефіциту мовленнєвого спілкування; формування взаємопов'язаних фонетико-фонематичних і лексико-граматичних компонентів мовлення; диференційований підхід у логопедичній роботі з дітьми, що мають ЗРМ різного походження; єдність формування мовленнєвих процесів мислення і пізнавальної активності; одночасний корекційно-виховний вплив на сенсорну, моторну, інтелектуальну та емоційно-вольову сферу діяльності дітей із загальним недорозвиненим мовленням [11]. Для дитини з вадами мовлення потрібні особливі форми освітнього середовища: створення єдиного корекційно-розвивального простору і обладнання предметно-розвивального середовища, яке б стимулювало мовленнєвий і особистісний розвиток дитини.

Підсумовуючи вищенаведене, зробимо ряд висновків та узагальнень.

Показано, що у процесі мовленнєвого розвитку дошкільників можуть бути індивідуальні розходження. Однак за рядом зовнішніх проявів можна виявити ознаки порушення мовленнєвого розвитку дошкільників. До таких ознак відносять: повну відсутність мовлення чи наявність звуконаслідувань зі значним використанням міміки та жестів; формальне, поверхнєве чи вибіркєве спілкування; недостатнє розуміння зверненого до дошкільника мовлення;

низьку мотивація до комунікації; слабкий розвиток наслідувальної діяльності; нестійкість уваги та пам'яті; невміння гратися разом з іншим. Серед основних причин виникнення мовленнєвих порушень було виділено фізіологічні, психологічні та соціальні. Виявлено, що залежно від сприйняття самою дитиною свого мовленнєвого дефекту, може різнитися вплив мовленнєвого порушення на психіку дитини.

У дошкільників-логопатів діагностовано переважання середніх та низьких показників розвитку мовленнєвих навичок і вмінь. Їх характеризує низький рівень розвитку загального словникового запасу, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та розуміння значення слів. Розуміння дошкільниками значення слів різниться в залежності від запропонованого стимульного матеріалу - спостерігалася тенденція до кращого впізнавання предметів, зображених на картинках. Більшість дошкільнят-логопатів правильно встановлюють причинно-наслідкові зв'язки у прямих пропозиціях, але не можуть закінчити речення у завданнях на заміну причинно-наслідкового зв'язку.

Проведене дослідження не вичерпує усіх психологічних особливостей розвитку мовлення у дошкільників-логопатів. Перспективний в ключі окресленої проблематики є лонгітюдне дослідження психічних проявів (процесів, станів) дошкільників, які різняться як видом мовленнєвого порушення, так і умовами соціалізації та корекції.

Література

1. Артюшков І. В. Аспекти дослідження внутрішнього мовлення / І. В. Артюшков // Філологічні науки – 1997. – № 4. – С. 66–75.
2. Выготский Л. С. Проблемы общей психологии / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – 504 с.
3. Эльконин Б. Д. Введение в психологию развития / Б. Д. Эльконин. – М. : Тривола, 1994. – 217 с.
4. Брунер Дж. Онтогенез речевых актов // Психолингвистика : [сб. статей] / [сост. А. М. Шахнарович]. – М. : Прогресс, 1984. – 293 с.

5. Алексеева М. М., Яшина В. И. Речевое развитие дошкольников / М. М. Алексеева, В. И. Яшина. – М. : AcademA, 1998. – 157 с.
6. Арушанова А. Г. Речь и речевое общение детей / А. Г. Арушанова. – М. : Мозаика-синтез, 2002. – 125 с.
7. Логопедия : учебн. для студ. дефектол. фак. пед. вузов / под ред. Л. С. Волковой, С. Н. Шаховской. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 680 с.